

Näveån

**L1983:3871/Tunaberg 323:1, Kungstorp 2:4, Nyköpings kommun,
Södermanlands län. Arkeologisk förundersökning.**

Ingeborg Svensson

Näveån

**L1983:3871/Tunaberg 323:1, Kungstorp 2:4, Nyköpings kommun,
Södermanlands län. Arkeologisk förundersökning.**

Ingeborg Svensson

Sammanfattning

Sörmlands Arkeologi AB har den 24 oktober 2018 genomfört en arkeologisk förundersökning i form av en inventering och dokumentation av en del av fornlämning L1983:3871/Tunaberg 323;1, Nyköpings kommun i Södermanlands län. Förundersökningen genomfördes med anledning av att Näveåns Vattenvårdsförening planerar att genomföra biotopvårdande åtgärder för fisk inom en cirka 150 meter lång sträcka nedanför Hyttddammen i Näveån. I anslutning till Hyttddammen ligger fornlämning L1983:3871/Tunaberg 323:1, vilken utgör spåren efter en kopparhytta.

Genom den arkeologiska förundersökningen har beskrivningen för hyttområdet (L1983:3871/Tunaberg 323:1) uppdaterats och utbredningen för lämningen korrigerats. Därutöver påträffades lämningar efter ett tröskverk (L2018:294) och en husgrund historisk tid (L2018:295). Tröskverksbyggnaden finns utmarkerad på kartor och beskriven i brandförsäkringshandlingar från år 1845, varför lämningen bedömdes som fornlämning. Husgrunden utgjordes av en murad stensockel av huggna fyrsidiga stenblock. Genom stensockeln gick en kulvert, där vattnet tidigare runnit igenom. På kartor från 1900-talet syns en spikrak tillloppskanal som leder in i huset från norr, vilket troligen rör sig om en vattentub. Husgrunden utgör möjligen resterna efter en mindre kraftstation uppförd efter år 1850, varför lämningen bedömdes som en övrig kulturhistorisk lämning.

Rapporten kan laddas ned via
www.sormlandsarkeologi.se

eller beställas från

Sörmlands Arkeologi AB
Tideliussgatan 37
118 69 Stockholm

mail@sormlandsarkeologi.se

Grafisk form och layout: Lars Norberg
Kart- och ritmaterial: Lars Norberg
Omslagsfoto: Runstenen U692 på Oknö i Mälaren.

© Sörmlands Arkeologi AB
Nyköping 2018

Innehåll

Sammanfattning 2

Utgångspunkt 5

Syfte & metod 5

Syfte

Metod

Topografi & kulturmiljö 5

Tidigare undersökningar

Resultat 6

L1983:3871/Tunaberg 323:1

L2018:294, Industri övrig

L2018:295, Husgrund historisk tid

Övrigt

Referenser 11

Arkiv

Administrativa uppgifter 12

Bilagor 13

Bilaga 1. Fotodokumentation

Bilaga 2. Plan över karterade lämningar inom L1983:3871/
Tunaberg 323:1

Bilaga 3. Plan över karterade lämningar inom L2018:294



Figur 1. Utdrag ur Sverigekartan med undersökningsområdets belägenhet markerad. Skala 1:1 000 000. Källa: Lantmäteriet.

Utgångspunkt

Sörmlands Arkeologi AB har den 24 oktober år 2018 genomfört en arkeologisk förundersökning i form av en inventering och dokumentation av en del av fornlämning L1983:3871/Tunaberg 323:1, Kungstorp 2:4, Nyköpings kommun i Södermanlands län (figur 1, 3 & 4).

Förundersökningen genomfördes med anledning av att Näveåns vattenvårdsförening vill genomföra biotopvårdande åtgärder för fisk inom en sträcka nedanför Hyttdammen i Näveån. Det planerade arbetet består i huvudsak av att placera olika fraktioner av sten och grus i åfåran. Underhand har förutsättningarna förändrats, varför det är oklart om och på vilket sätt arbetet kommer att utföras.

I anslutning till Hyttdammen ligger fornlämning L1983:3871/ Tunaberg 323:1. Fornlämningen utgörs av ett hyttområde som är uppdelat på tre ytor, **1**), 1 Hyttlämning, 1 husgrund, historisk tid och 1 slaggvarp, som ligger söder om Hyttdammen och väster om Nyköpingsvägen **2**), 1 slaggvarp som ligger öster om Nyköpingsvägen **3**), 1 slaggvarp som ligger norr om nr 1 och väster om Nyköpingsvägen. Förundersökning omfattade den delen av fornlämningen som är belägen nedströms Hyttdammen och väster om Nyköpingsvägen.

Sammantaget rörde det sig om en cirka 300 meter lång sträcka, från Hyttdammen i norr ned till området där Sörmlandsleden idag korsar vattendraget. Särskild vikt skulle läggas på själva åfåran och området i direkt anslutning till Näveån (se figur 4).

Beslut i ärendet fattades av länsstyrelsen i Södermanlands län enligt 2 kap 13§ Kulturmiljölagen (1988:950). (1st dnr 431-6091-2018). Ansvarig för kostnaden var Länsstyrelsen i Södermanlands län som bekostade arbetet genom kulturmiljöanslaget 7:2 för år 2018.

Projektledare samt fält- och rapportansvarig var Ingeborg Svensson. I fältarbetet deltog även Patrik Gustafsson Gillbrand. Båda är verksamma som arkeologer vid Sörmlands Arkeologi AB.

Syfte & metod

Syfte

Syftet med den arkeologiska förundersökningen var att ge länsstyrelsen ett så komplett underlagsmaterial som möjligt inför tillståndsprövning av de biotopvårdande åtgärderna inom fornlämning/fornlämningsområdet inom och i direkt anslutning till Näveån.

Metod

En inventering genomfördes inom det av länsstyrelsen angivna undersökningsområdet. Syftet var att klargöra

om det förekom ytterligare lämningar i området än de sedan tidigare kända. Därutöver uppdaterades fornlämningen L1983:3871/Tunaberg 323:1 vad gällde beskrivning, utbredning och lägesbestämning.

Därefter genomfördes en mindre kart- och arkivstudie. Syftet var att bedöma om påträffade lämningar utgjordes av fornlämning, det vill säga om de tillkommit före år 1850. Information om uppdraget och lämningarna har registrerats i Kulturmiljöregistret (RAÄ:s geografiska informationssystem för kulturmiljöinformation) genom registreringsverktyget Fornreg.

Samtliga objekt beskrevs i text och mättes in med RTK/GPS. Fotodokumentation utfördes genomgående under fältarbetets gång.

Om länsstyrelsen ger tillstånd till de biotopvårdande insatserna, kommer det ske med villkor om arkeologisk medverkan. Syftet är då att ge anvisningar på plats så att inte lämningar/konstruktioner inom fornlämningen kommer till skada.

Topografi & kulturmiljö

Näveån är ett cirka elva kilometer långt vattendrag som rinner från Näsvisjön och mynnar i Bråviken vid Nävekvärn. På flera platser längs med ån finns anlagda dammar för kraftuttag, där Nävekvärns bruk särskilt kan omnämnas.

Bruket anlades av bröderna Gillis och Hubert de Besche som år 1623 byggde en masugn på kronhemmanen Stenstorp och Salvatorps ägor. Det nya bruket kallades Näsveqvärn. Bruket brändes ned år 1719, men återuppgygdes och utvecklades sedan under 1800-talet till ett modernt gjuteri och verkstadsföretag. Tillverkningen var inledningsvis inriktad på kanoner och tackjärn, för att sedan övergå till spisar och konstgjutgods (1800- och 1900-tal). Under 1900-talet förändrades och anpassades verksamheten efter rådande samhällsförändringar för att sedan läggas ner år 2010 (Rindstål 2012).

Var den första masugnen till styckebruket byggdes är något oklart, men troligen rör det sig om det hytt- och hammarområde som finns registrerat mellan Alstorpsdammen och Hyttdammen (L1983:5477/Tunaberg 375:1). Närheten till Salvatorp (L1983:5632 /Tunaberg 431:1) är det som främst talar för placeringen (LMS akt C85-82:1 år 1741). Ett annat alternativ är att den uppfördes på platsen för den senare kopparhyttan (L1983:3871/Tunaberg 323:1). År 1661 flyttades bruket nedströms, till området där dagens moderna bruk fortfarande ligger. Platsen för hyttområdet (L1983:4319/Tunaberg 320:1) finns registrerad i det nuvarande bruksområdet, söder om Masugnsdammen, närmare åmynningen och Bråviken.

De naturtopografiska förhållandena i omgivningarna utgjorde en förutsättning för brukets lokalisering. Här fanns råvaror i form av malmfyndigheter, skog samt vattendrag för kraftuttag. Området var sedan medeltiden en särskild bergslag med namnet Näverberg, senare Tunaberg (Skjällberg 2001, s. 68).

Spåren efter råvarunyttjandet och metallhantering kan ses på flera platser i landskapet i form av till exempel gruvor (L1983:5038/Tunaberg 312:1 & L1983:5474/Tunaberg 401:1), hyttområden/hyttlämningar (L1983:4588/Tunaberg 17:1, L1983:5477/Tunaberg 375:1, L1983:3941/Tunaberg 308:1 & L1983:5634/Tunaberg 433:1) och kolbottnar/kolarkor (L1982:2325/Tunaberg 495, L1982:2457/Tunaberg 518 & L1982:8517/Tunaberg 678). Lämningsarna är från både nyare tid och medeltid, varför vissa kan vara samtida med bruket vid Nävevarn medan andra kan ses som föregångare.

Dagens Nävevarn är ett litet samhälle som till största delen består av enfamiljshus. Därutöver finns en betydande fritidshusbebyggelse som framför allt ligger i områdena Skeppsvik och Sjöskogen. Vid vattnet finns en båthamn, campingplats och cafeverksamhet. Här finns också en gångbro som leder ut till ön som kallas

Skäret. Brukets lokaler används idag som vandrarhem och för vinterförvaring och service av båtar.

Tidigare undersökningar

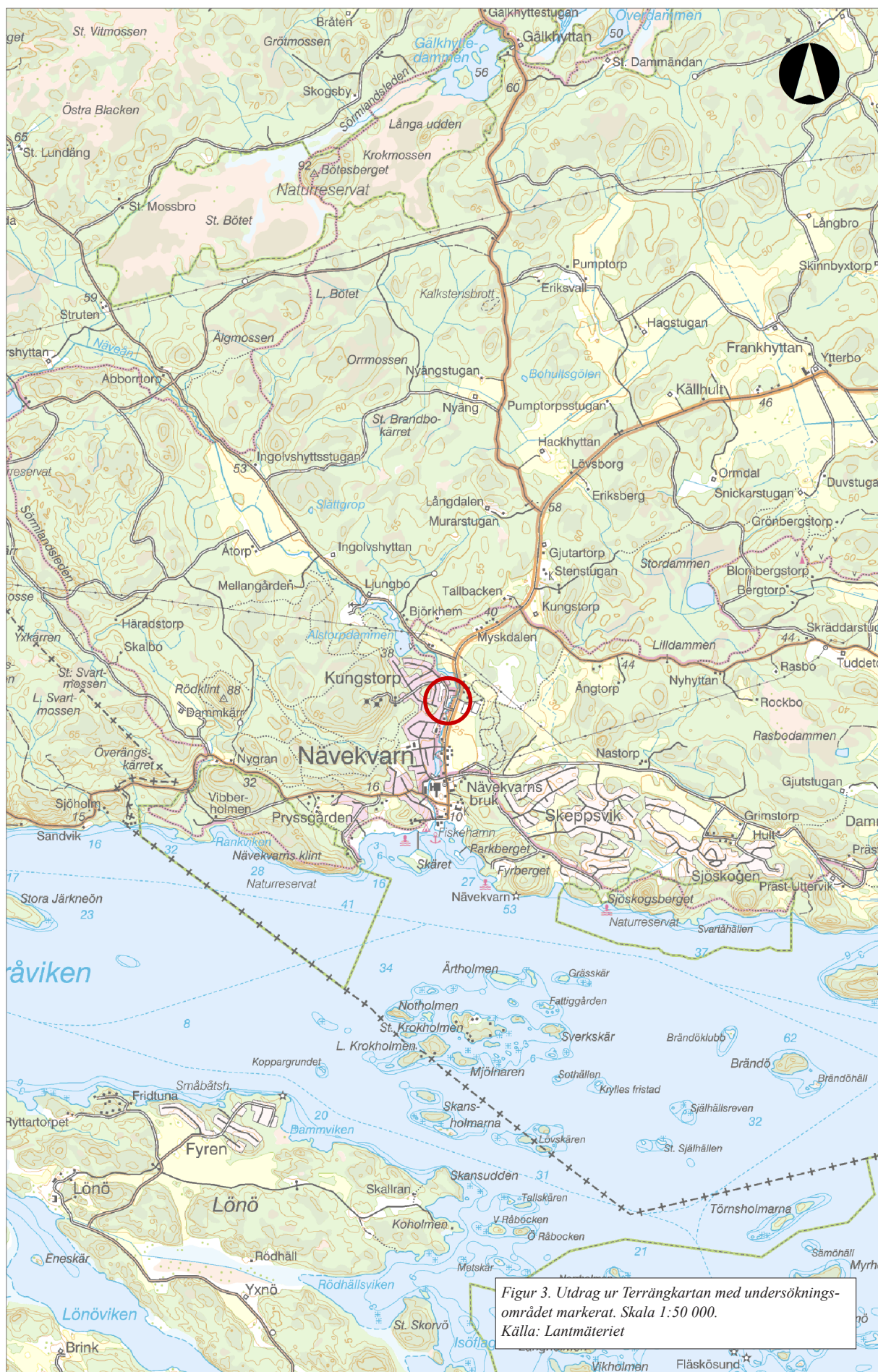
I samband med ombyggnation och breddning av dagens väg (Nyköpingsvägen) genomfördes en arkeologisk utredning (Andersson 1995), vilken bland annat följdes av en arkeologisk förundersökning i anslutning till L1983:3871/Tunaberg 323:1. Den yta som undersöktes var belägen mellan Nyköpingsvägen och Näveån, strax söder om bron vid Hyttdammen (idag delvis under vägen). Inom det undersökta området påträffades mängder med slagg (kopparslagg) och under slaggen framkom ett antal rännor, vilka möjligen kan ha haft en dränerande funktion. Därutöver noterades ett kollager, vilket tolkades som en rest efter en kolstack (Carlsson 1999).

Resultat

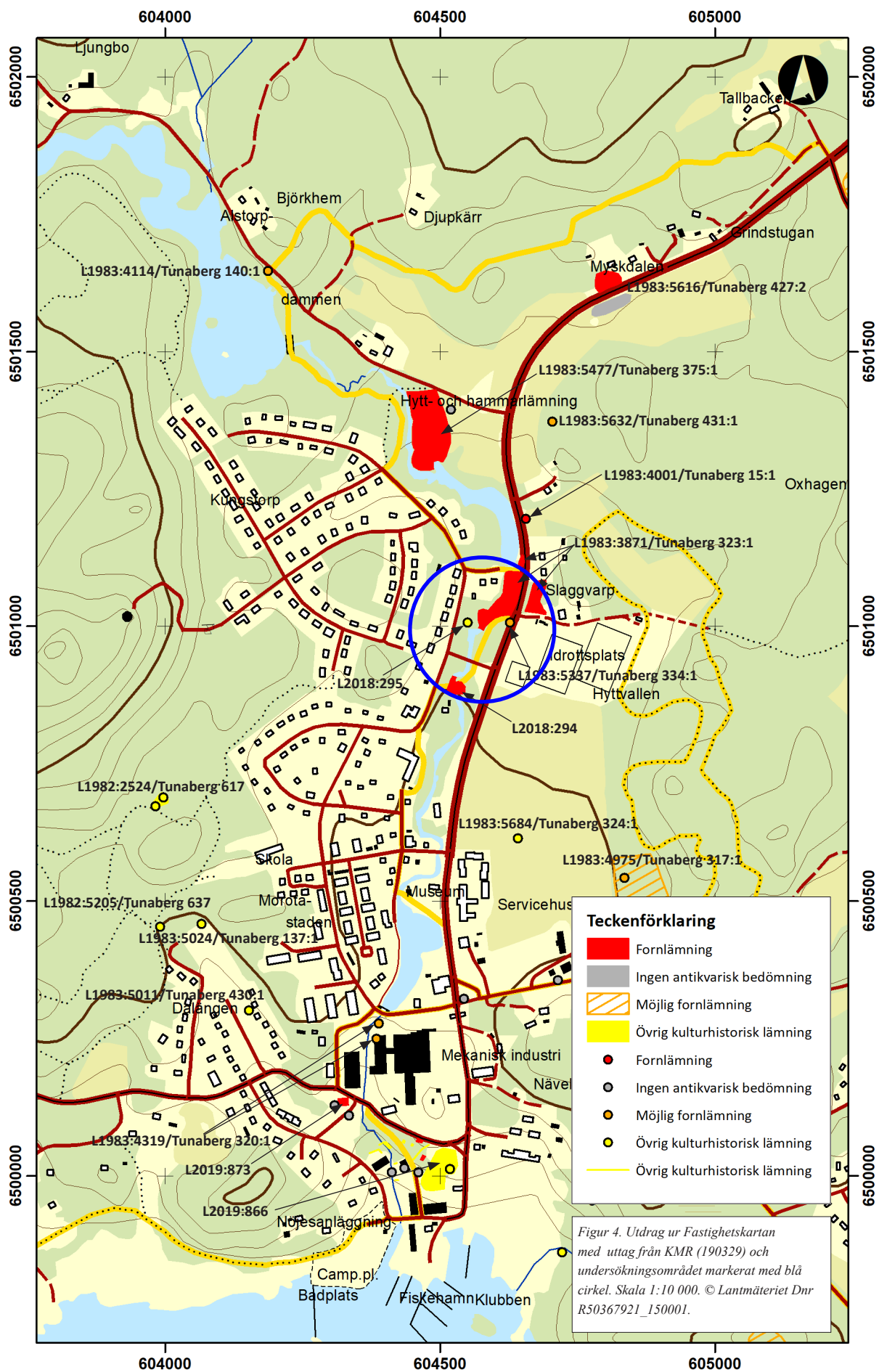
Genom den arkeologiska förundersökningen har beskrivningen för fornlämningen L1983:3871/Tunaberg 323:1 (hyttområde) uppdaterats och utbredningen för lämningen har korrigerats. Därutöver påträffades



Figur 2. Hyttdammen mot norr. Bilden är tagen från bron och damluckorna i söder. Foto: Ingeborg Svensson 2018, Sörmlands Arkeologi AB.



Figur 3. Utdrag ur Terrängkartan med undersökningsområdet markerat. Skala 1:50 000.
Källa: Lantmäteriet



lämningar efter ett tröskverk, L2018:294, och en husgrund historisk tid, L2018:295.

L1983:3871/Tunaberg 323:1

Hyttområdet är cirka 120 x 34 meter stort och består av en hyttlämning, en husgrund historisk tid och tre slagghvarp. Hyttlämningen ligger omedelbart söder om Hyttedammen och väster om Nyköpingsvägen och syns på den östra sidan om vattendraget som en svag förhöjning, som begränsas av ån och en kallmurad stenskoning/stengrund i väster. Stenskoningen är cirka 1,5 meter hög och uppbyggd av tuktad/kantig natursten mot vattnet. På ett ställe är stenmuren genomgrävd, vilket kan vara ett uttag för ett vattenhjul eller en skada. Mitt emot på västra sidan av ån finns ytterligare en kallmurad stenskoning och i vattendraget ligger utrasade stenar från båda sidor. I söder avgränsas förhöjningen av en glest lagd syllstensrad och i östra åbrinken, finns två låga rektangulära stenfundament, av rundad natursten. Fundamenten ligger parallellt, med ett avstånd om cirka två meter mellan varandra.

Cirka sex meter sydöst om hyttlämningen, på östra sidan av ån finns spåren efter en **husgrund**, i form av en övertorvad syllstensgrund. Grunden är rektangulär och cirka 27 x 10 meter stor. Det nordvästra hörnet och den västra långsidan av stengrunden är synliga och utgörs av glest lagd natursten. I övrigt syns den som en förhöjning, delvis täckt av påförda massor, troligen i samband med vägförbättring. Enligt en karta och beskrivning från 1840-talet uppfördes byggnaden år 1834 som ett kolhus (Brandförsäkringsnr 21745, år 1845).

Runt om byggnadslämningarna och längs med ån, framför allt på östra sidan, finns ett **slagghvarp**. Stora mängder slagg ligger också i själva åfåran och har på sina ställen bildat öar och övertorvade förhöjningar i vattendraget. Enligt uppgift av Ivar Stenberg, Nävekvärn är de två intilliggande bostadshusen väster om ån och bebyggelselämningarna uppförda på platsen för ett slagghvarp som i hans barndom, omkring år 1920, var 7-8 meter högt. Slaggen på åns västra sida härrör troligen från detta.

Öster om Nyköpingsvägen finns ytterligare rester efter ett **slagghvarp**, till stora delar bortfört ned till ursprunglig marknivå. Inom den nordvästra delen av området syns en övertorvad förhöjning som är cirka 0,5 meter hög, med tegelbitar synliga i ytan. Inom den nordöstra delen av området syns kol och sotblandad jord. Enligt en karta från år 1794 fanns då här en kolstack, ett rosthus och en kalkugn med bodar (LMS akt C85-56:2 & Brandförsäkringsnr 01876). På kartor från år 1845 och 1861 finns en byggnad på platsen i form av ett rosthus (Brandförsäkringsnr 21745).

Ytterligare ett **slagghvarp** finns registrerat strax norr om hyttlämningen och bron, på östra sidan om Hyttedammen.

Tunabergs Kopparhytta

Beskrivningar av hyttområdet när det var i bruk finns i bevarade brandförsäkringshandlingar med tillhörande kartor, av vilka det framgår att kopparhyttan uppfördes år 1761 och att den var byggd av korsvirke. Ett hus för blåsbälgar (blåshus), ett vattenhjul samt en kammare för hyttfolket omnämns också (Brandförsäkringsnr 1876 år 1794).

I mitten av 1800-talet har den gamla hyttan ersatts av en ny byggd år 1807. Här omnämns också en sulugn, av gråsten utvändigt och tegel invändigt, med skorsten, tre valv och två järnhällar samt en uppsattsugn med valv av gråsten. Här finns också ett hus för blåsmaskins-hjulet, uppsatt år 1819 och en vattenränna av plank, cirka 20 meter lång. Strax intill och söder om själva hyttan beskrivs ett kolhus, uppfört år 1834 (Brandförsäkringsnr 21745, år 1845). Byggnaderna finns även utmarkerades på en karta från år 1909 (Brandförsäkringsnr 47806 år 1909).

Kopparhyttans verksamhet läggs ner i slutet av 1800-talet (Sjyallberg 1995, s. 89 och där a. a.).

L2018:294, Industri övrig

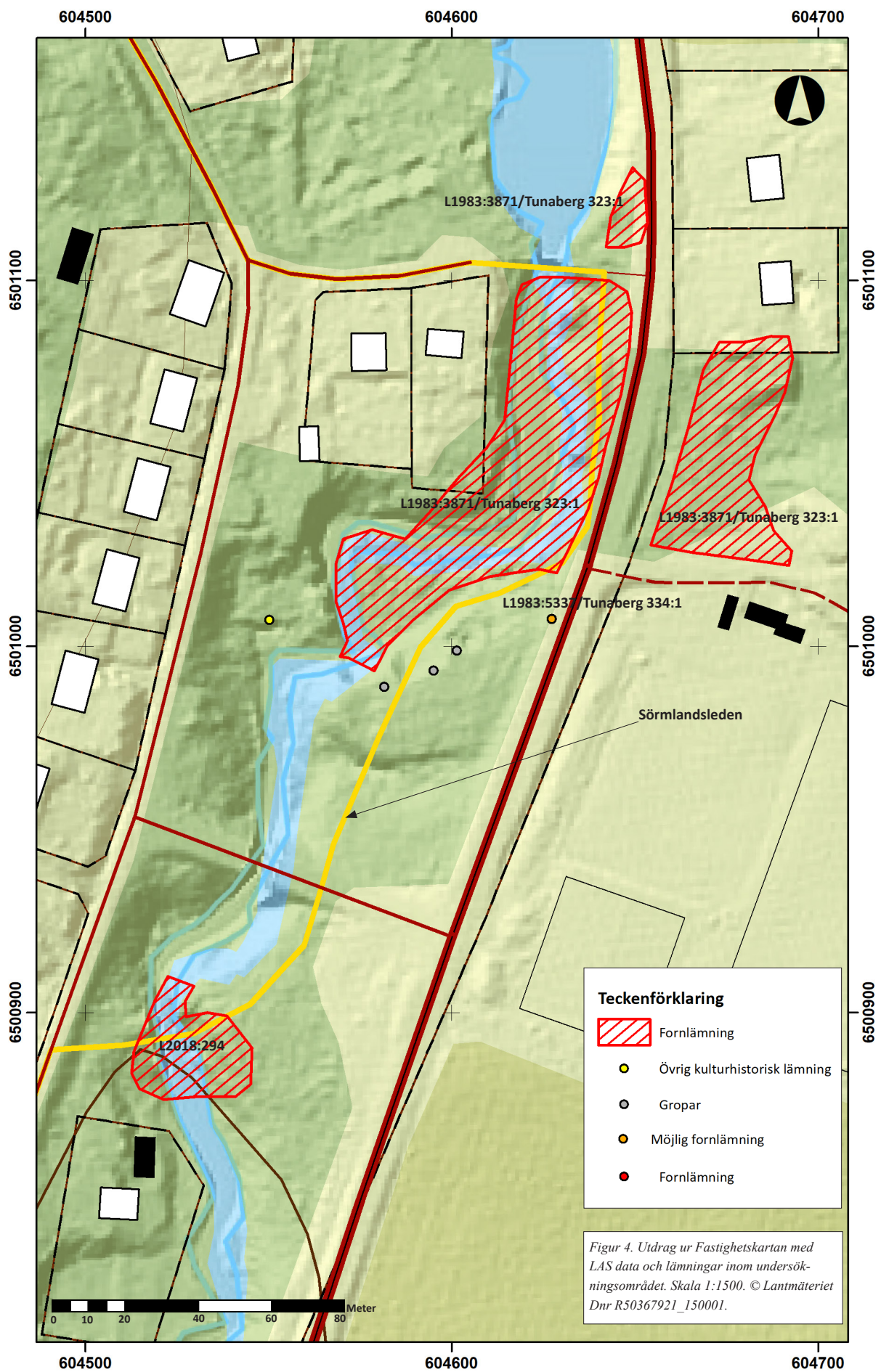
Lämningarna efter tröskverket ligger norr och söder om den bro nedströms där Sörmlandsleden går över vattendraget (se figur 4). Inom ett cirka 30 x 9-30 meter stort område finns två husgrunder, ett brofundament och stenskoningar längs med vattendraget.

Norr om bron är åns kanter på ömse sidor stenskodda med kallmurade firsidigt huggna block i minst tre skift. **Stenskoningarna** är cirka 8 respektive 15 meter långa och har hjälpt till att kanalisera vattnet mot själva tröskverket. Stenskoningarna ansluter i söder till ett kallmurat **brofundament** av rundad natursten. Idag sträcker sig en mindre träbro över brofundamentet.

Söder om bron, både på den västra och östra sidan om ån, syns spåren efter en **husgrund**, som varit uppbyggd över vattendraget. På västra sidan av ån består den av en ca 1-2 meter hög kallmur mot vattendraget av kantig och rundad natursten. Mitt emot, på den östra sidan, finns ytterligare en kallmurad stengrund av mestadels rundade men även kantig natursten. Troligen utgör grunden spår efter **hjulhuset** som ingått i tröskverket.

Parallellt om stengrunden på den östra sidan om ån finns spår efter ytterligare en **husgrund** i form av en rektangulär stengrund, cirka 16 x 6 meter stor. Kortsidan i nordväst och långsidan mot ån i väster syns tydligt, medan övriga delar av grunden är otydliga. Långsidan mot ån utgörs av en upp till 1,8 m hög kallmurad stenfoot i 4 skift av rundad natursten, medan kortsidan i nordväst är övertorvad och består av en enkel syllstensrad.

De båda husgrunderna har **ingått i en och samma tröskverksbyggnad** som innehållit ett hjulhus, ett



tröskverk och två utbyggnader. Tröskverksbyggnaden finns utmarkerad på kartor och beskriven i brandförsäkringshandlingar från år 1845, och utgör **fornlämning** (Brandförsäkringsnr. 21745 år 1845).

Tröskverket

Av beskrivningen i brandförsäkringshandlingarna framgår det att byggnaden varit av korsvirke och klätt med bräder och haft ett krossverk. Storleken på hjulhus, hjulstock och hjullager omnämns och att huset hade två portar och fem mindre dörrar och luckor. Därutöver beskrivs två utbyggnader med tegeltak och en större dubbelport (Brandförsäkringsnr 21745 år 1845/1861).

L2018:295, Husgrund historisk tid

Lämningen är belägen väster om Näveån, ungefär mitt emellan Hyttdammen och gångbron med tröskverkslämningarna (se figur 4).

Husgrunden utgörs av en cirka 6 x 12 meter och 1,5 meter hög murad stensockel av huggna firsidiga stenblock. Genom stensockeln går en kulvert i nord-sydlig riktning, där vattnet tidigare runnit igenom. Öppningen är rektangulär och idag delvis igenfylld med stenblock. Inne i kulverten syns diverse järnkonstruktioner. Sockeln täcks av ett skikt med tegelsten och betong. Ovanpå grunden finns också ett cirkelformat hål, ca 0,5 m i diameter, som innehåller tegel och trä. I vegetationen runt om finns riklig med tegel och en del fönsterglas. På kartor från 1910-talet, på den äldre ekonomiska kartan från 1940-talet och på ett historiskt flygfoto från 1960-talet syns en tillloppskanal som leder in i huset från norr, vilket möjligen kan röra sig om en vattentub (Brandförsäkringsnr 47806 år 1909, LMS akt C85-56:8 år 1917, RAK id J133-9h0b48 & 650_60_00_1960).

Husgrunden utgör troligen resterna efter en mindre kraftstation, uppförd efter år 1850 varför lämningen bedömdes som en **övrig kulturhistorisk lämning**.

Övrigt

På östra sidan av ån uppmärksammades också några gropar/försänkningar (se figur 4). Groparna var cirka 4-5 meter i diameter och drygt 1 meter djupa. Söder om groparna går ett mindre dike ned mot ån och ett befintligt enkelt skjul (bod) som troligen är ett litet pumphus. Lämningarnas funktion är oklar, men de kan vara spår efter tidigare nedgrävda kraftledningsstolpar, då det här enligt den äldre ekonomiska kartan från 1940-talet gick en luftburen kraftledning tvärs över ån (RAK id J133-9h0b48, år 1947/48). Objektet har inte registrerats i Fornreg.

Referenser

Andersson, Sofia. 1995. Arkeologisk utredning :Nävekvärn-Hackhyttan samt Frankhyttan : breddning av väg

511, Tunabergs socken, Södermanland, dnr 421-1966-1995. *UV Stockholm Rapport 1995:35*.

Carlsson, Michél. 1999. Arkeologiska förundersökningar. Kärrboda och Nävekvärn: hyttplatser och möjligt hamnläge, Södermanland, Bergshammars och Tunebergs socknar, RAÄ 29 och 323. *UV Stockholm Rapport, 1998:77*.

KMR. Kulturmiljöregistret. Datauttag 2019-03-29, Nyköpings kommun, Södermanlands län. (www.riksantikvarieämbetet.se)

LMS. Lantmäteristyrelsens arkiv (www.lantmateriet.se/)

RAK. Rikets allmänna kartverks kartarkiv (www.lantmateriet.se/)

Rindstål, Kurt. 2012. Näfveqvärns Bruk. I: *Sörmlandsbygden 2012*. Södermanlands hembygdsförbunds årsbok.

Skyllberg, Eva. 1995. *Tuna bergsslag. En sammanställning över de bergshistoriska lämningarna i Bergshammar, Tuna och Tunabergs socknar samt Nyköpings stad. Atlas över Sveriges bergslag*. Jernkontoret, Bergshistoriska utskottet, Serie H 102. RAÄ.

Skyllberg, Eva. 2001. *Södermanlands medeltida bergsbruk - en feodal angelägenhet*. Sörmländska handlingar nr 50. Diss. Stockholms universitet.

Arkiv

Brandförsäkringsverket

F1 Försäkringar/Värderingar, Volym 1615-1991 Brandförsäkringsnr: 01876 (år 1794)

Charta öfwer belägenheten af Nefveqvarns masugn och kopparhytta jemte flere till samma verk hörande hus och lägenheter. År 1794. Brandförsäkringsnr: 01876

F1 Försäkringar/Värderingar, Volym 21701-21750, Brandförsäkringsnr: 21745 (år 1845/1861)

Karta öfver åbyggnaderne vid Näfveqvarn. Författad år 1845. Copierad år 1860. Brandförsäkringsnr: 21745

Karta över åbyggnaderna vid Näfveqvarns bruk. År 1909. Brandförsäkringsnr: 47806

Lantmateriet, Historiska kartor, Lantmäteristyrelsens arkiv (LMS) (www.lantmateriet.se)

Akt C85-82:2, Delning av skog, Tunaberg nr 1, Tunabergs socken, Södermanlands län. Upprättad av Mårten Johan Rivell år 1741.

Akt C85-56:2. Geometrisk avmätning, Näveksvarn 1, Tunabergs socken, Södermanlands län. Nils Vahlström år 1794.

Akt C85-56:8. Laga skifte, Näveksvarn 1. Tunabergs socken, Södermanlands län. Upprättad av Olof Axel Linden år 1917.

Lantmäteriet, Historiska kartor, Rikets allmänna kartverks arkiv (RAK) (www.lantmateriet.se)

Ekonomiska kartan Näveksvarn, Södermanlands län, 1947/48. RAK id: J133-9h0b48

Lantmäteriet, Historiska ortofoton (www.lantmateriet.se)

Ortofoto nr 650_60_00_1960

Administrativa uppgifter

Projektnummer Sörmlands Arkeologi AB: 1829

Länsstyrelsens dnr: 431-6091-2018

Tid för undersökningen: 2018-10-24

Personal: Patrik Gustafsson Gillbrand & Ingeborg Svensson

Belägenhet: N (x) 6500997 E (y) 604573

Koordinatsystem: SWEREF99 TM

Höjdsystem: RH 2000

Inventerat område: ca 13 000 m²

Inget analogt dokumentationsmaterial utöver rapporten föreligger.

Bilagor

Bilaga 1. Fotodokumentation



Del av hyttlämningen på östra sidan av ån (L1983:3871/Tunaberg 323:1). Bilden är tagen från väster. Foto: Ingeborg Svensson 2018, Sörmlands Arkeologi AB.



Del av hyttlämningen, på västra sidan av ån (L1983:3871/Tunaberg 323:1). Bilden är tagen från öster. Foto: Ingeborg Svensson 2018, Sörmlands Arkeologi AB.



Husgrunder på östra sidan av ån inom L2018:294. Bilden är tagen från nordväst. Foto: Ingeborg Svensson 2018, Sörmlands Arkeologi AB.



Del av en husgrund på västra sidan av ån inom L2018:294. Bilden är tagen från nordöst. Foto: Ingeborg Svensson 2018, Sörmlands Arkeologi AB.



Stenskoning längs med ån inom L2018:294. Bilden är tagen från söder. Foto: Ingeborg Svensson 2018, Sörmlands Arkeologi AB.



L2018:295 fotograferad från söder. Foto: Ingeborg Svensson 2018, Sörmlands Arkeologi AB.

